

Font Zsuzsa

AZ IGAZ KERESZTYÉNSÉG SZÖVEGTÖRTÉNETÉHEZ

„...én azt olyan embereknek vizsgálásokra hagyom, a' kiknek más dolgok nintsen”

Johann Arndt *Vier Bücher vom Wahren Christentum* című, teljes szövegével 1610-ben megjelent munkája a 17. századi kegyességi irodalom alapkönyve. Az utóbbi évtizedekben egyre több megközelítés támaszt kétségeket afelől, vajon korai hermetikus-paracelsista kötődése¹ végig megmaradt-e, s vajon hithű lutheránusnak kell-e tartanunk Arndtot kései művei alapján. Majdnem egy évszázadig tartott a lutheránus ortodoxia idegenkedése fő művével szemben, a 18. század elejétől kezdve azonban egyháza is egyre inkább elfogadta, sőt megvédte.² A heterodoxia gyanúja nem korlátozta a *Wahres Christentum* gyors és széleskörű elterjedését. Már 1625-ben lefordították latinra is a mediterrán világ felé való nyitás reményében, első anyanyelvi fordításai pedig már az 1610-es években elkészültek.³ Ezekkel párhuzamosan, „időben”, 1640-41-ben nálunk is tervek születnek a teljes mű magyar és szlovák fordítására; a Nádasy és az Illéházy udvarhoz köthető fordítási, kiadási előkészületek megvalósulásáról azonban nincs tudomásunk.⁴ A *Wahres Christentum*ot olvasták nálunk németül az 1630-as évektől,⁵ de magyar nyelven igen későn tűnik föl. A 18. század elején részleteket fordított és adott ki Petrőczy Kata Szidónia. A teljes magyar fordítás azonban csak 1741-ben jelent meg a következő címmel:

ARND Jánosnak a' luneburgi fejedelemségnek fő superintendensének az igaz keresztyensegről írott negy könyvei, Jéna [Sopron: Rennauer] 1741. (PETRIK, I. 117).

¹ Johann Arndt az ősi filozófiáról. Szövegváltozatok Carlos Gilly tanulmányával, ford., utószó HANKÓ Péter, Szeged, 2003 (Fiatal Filológusok Füzetei. Korai újkor, 3).

² Wilhelm KOEPP, *Johann Arndt. Eine Untersuchung über die Mystik im Luthertum*, Berlin, 1912 (utánnomás: Aalen 1973), 67–160.

³ Az első európai nyelveken megjelent fordítások adatairól sok helyen tájékozódhatunk, így KOEPP, *Johann Arndt...*, i. m., 302–305; egyik utolsó összefoglalás erről is: Johannes WALLMANN, *Arndtrezeption im Baltikum. Johann Fischer und die Rigaer Ausgabe des Wahren Christentums von 1678/79 = Rezeption und Reaktion im Nordisch-Baltischen Raum*, Hg. Anders JARLERT, Lund, 1999 (Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis, 41), 143–145.

⁴ KESERÜ Bálint, *In den Fussstapfen der Rosenkreuzer. Johann Permeiers Tätigkeit und Vorhaben im Karpatenbecken = Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*, Hrsg. Bibliotheca Philosophica Hermetica, Amsterdam, 2002, 300.

⁵ Lásd az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* sorozat 13/3, 16/3, 16/4.1–4.2, 18/1, 18/2. kötetét.

A kiadás meghatározása, a jénai hamis nyomdahely feloldása V. Ecsedy Judit⁶ és Csepregi Zoltán⁷ kutatásai nyomán megnyugtatóan tisztázódott. A grandiózus munka gondozása, a soproni nyomda megválasztása, a külföldi támogatások összegyűjtése, a kinyomtatás vonatkozásában a dunántúli pietizmus forrásainak összegyűjtésével és kiadásával alapvető ismeretekhez jutottunk. Az újonnan közölt források (Sartoris) Szabó János (1695–1756) kiemelt szerepét mutatják ezekben a végső munkálatokban.⁸ Levelezése és a mű előszava pedig eligazítást nyújt a fordítás körülményeiről, a fordítók személyéről. Az 1741-es kiadás *Elöljáró beszédét* ő, (Sartoris) Szabó szignálta. Ebből idézünk:

§. 21. Ennek pedig a' fordításnak eredetiről azt tudom, ha kívánod, ertésedre adni, hogy az első könyvnek 20 első részeit ki vévén (mellyeket én Németből magyarrá fordítottam) a' többit mind Írásban vettem b. e. Vásonyi Márton Uramtól a' Vadosfalvai Artikuláris Eklesiának Néhai érdemes Tanítójától, minekutánna azoknak némelly részeit T. Bárány György Uram valamennyire, a' mennyire a' makulált papirosokon lehetett, revideált volna. Ha a' jó ember a' fordítást maga vitte e' véghez (a' mint én hiszem ezen okból, mivel nagyobb része maga keze írása volt, és valamennyi, a' kalamusból tsak akkor folynak láttatott) vagy mástól szerzette, én azt olyan embereknek vizsgálásokra hagyom, a' kiknek más dolgok nintsen... a' makulált írásokat kezem alá vettem, olvasgattam, jobbitgattam és a' nyomtató prés alá készítgettem.⁹

Az előszó ezen része alapján az *Igaz keresztyénség* teljes magyar szövegének létrehozása tehát három evangélikus lelkész munkája: (Sartoris) Szabó Jánosé, ő az I. könyv első 20 részét fordította és Vázsonyi Mártoné (1685–1737), aki a többi fordítója (I. könyv 21-42, II. könyv 1-58, III. könyv 1-23, IV. könyv 1-40.). Vázsonyi fordítását, a tetemes részt Bárány György (1682–1757) korrigálta. A teljes szöveg gondozója, a nyomtatás szervezője Szabó János volt, akinek levelezéséből tudjuk, hogy a kézirat még 1734-35 körül eljutott hozzá, és ekkoriban nyerte el végső formáját.¹⁰ Az előszó írója nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a Vázsonyitól jött nagyobb rész esetleg nem teljesen saját fordítása. Ebben az irányban nem folyt lényeges kutatás, annyi mégis feltehető, hogy a máig kéziratban lévő részlet, a *Négy könyv az Igaz Keresztyénségről... Magyar nyelvre fordítottatott Üdösbik Dobay Székely András... által, Hunszдорfon, 1713.* az 1741-es szöveggel – meglátásunk szerint sem – mutat kapcsolatot.¹¹ Nem történt meg azonban a nyomtatásban hozzáférhető magyar *Wahres Christentum*-részletek, tehát

⁶ V. Ecsedy Judit, *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek. 1539–1800*, Bp., 1996, nr. 55.

⁷ Csepregi Zoltán, *Magyar pietizmus, 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*, Budapest, 2000 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 36), pp. 44–45 és a 61–62, 64–66, 78–79, 81. sz. levelek.

⁸ *Uo.*

⁹ *Igaz keresztyénség*, Elöljáró beszéd, (*) (*) 7b

¹⁰ Csepregi Zoltán, *Magyar pietizmus...*, i. m.

¹¹ OSzK Quart. Hung. 300. Dobay Székely a teljes első könyvet és a másodiktól tíz részt fordított magyarrá, a befejezést halála akadályozta meg – unokája, Dobay Székely Sámuel kézirat-záró megjegyzése szerint. Lásd még: Márta NAGY, *Pietas Hungarica = Halle und Osteuropa*, hrsg. Johannes WALLMANN, Udo STRÄTER, Halle, 1998 (Hallesche Forschungen, 1), 278.

Petróczi Kata Szidónia válogatásainak összevetése az 1741-es kiadással. A Petróczi művek, mint az jól ismert, a következők:

A Kereszt nehéz terhe alatt el-bágyatt sziveket élesztő jó illatú XII. Liliom... Kolosvart, Telegdi Pap Samuel által, 1705. (RMK I. 1704)¹²

Jo illattal füstölgő Igaz Szív... H. n. 1708. (RMK I. 1747)

Az 1741-es kiadás előszavának írója, Szabó János – véleményünk szerint – nem véletlenül fogalmazott bizonytalanul. Mint a következő részletből is nyilvánvaló lesz, ismerte Petróczi Kata Szidónia egyik fordítását, illetve volt tudomása a *Wahres Christentum* más kéziratos fordításairól (fordítás-részletekről).

§. 20. A' mennyire sok tudakozás által ezen dolognak ismérteire mehettem, azt a' tudós Olvasónak értésére így adom, hogy ezen könyvnek köz Világosságra való botsátásában első mozdítást tett amaz ... Petrótzi Kata Sidonia Asszony... az Arnd János ezen könyveiből tizenkét részeket ki válogatott, és azokat magyar nyelvre fordítván maga költségivel 1708. ki is nyomtattatta ilyen titulus alatt: *Jó illattal füstölgő igaz Szív...* [a hosszú címleírás után felsorolja, melyik Arndt-fejezetek alkotják ezt a tizenkettőt]¹³ ... Az után maga a' Méltóságos Ur [Pekry Lőrinc] előbi nyughatatlansági után nyugodalomra jutván Kutyfalvi Udvarházánál a' feleségének ditséretes példájától indittatván Arnd Könyveit déák fordításból (a' német nyelvet nem értvén) magyarrá fordítani kezdte vala. A' Groff manuscriptuma vagy keze írása jutott ... Pekri Polyxene Asszszonyinak... Daniel István Ur kedves feleségének. Ha a' meg nevezet Uri személy Daniel István Ur a' fordítást előbb mozdította é, a' mint szándéka volt, és meddig vihette, azt ennékem T. T. Miletz Uram a' Posoni Magyar és Tót Gyülekezetnek igen buzgó Tanítója, ki az említett Uri háznál néha napján hű Informátor volt, meg nem mondhatta. Azt sem tudhatom bizonytal, hogy a meg nevezett Uri személyyeken kívül, kik fáradoztak légyen ezen könyvnek fordításában, tsak hogy fül hegyyel halom, hogy annak exemplari itt is amott is láttattanak...¹⁴

Vizsgáljuk meg a részlet főbb állításait:

1. Szabó János ismeri Petróczi Kata Szidónia egyik könyvét, az 1708-as *Igaz szívet*. Annak ellenére, hogy a szerző nem jelzi, hogy a *Wahres Christentum* melyik könyvének hányadik részét, milyen sorrendben fordítja, Szabó János közöl egy pontos konkordanciát. A szövegek összevetése azonban meggyőzött bennünket arról, hogy nem csupán a párhuzamos fejezetek vannak jelezve az előszóban, hanem Petróczi kiadott fordítását a megfelelő részeknél *átvették*, a teljes magyar szöveg létrehozása során a már lefordított részeket nem fordították újra. Ennek illusztrálására rövid részleteket mutatunk be:

¹² Petróczi Kata Szidónia unokája újra kiadta ezt a művet: *Most pediglen ... liber baronissa Daniel Polikséna ... maga költségével újonnan kinyomtatott*, nyomt. másodszer 1764. eszt., h. n. (PETRIK I. 117.)

¹³ A Petróczi-fejezetek sorrendjében az *Igaz szív* tartalma: I.5., II.51, II.50., II.24. I.25., I.30., II.21., II.16., II.35., II.52 (helyesen 53), II.17., II.55. – Petróczi mindkét könyvében az Arndt-fejezetek után egy-egy könyörgés áll; forrásairól, munkamódszeréről más alkalommal szeretnék írni.

¹⁴ *Igaz keresztyénség*, Előljáró beszéd, (*) (*) 7a

Masodik rész

A' Hitnek gyengeségében való vigasztalás
A' megrepedezett nád szálat meg-nem
ronttya, és a' füstölgő gyertya belet nem
ölttya-meg. Esa. 42:3.

Ez felette szép vigasztalás a' hitnek gyen-
geségében, melyet a' Proféta két hason-
latosságokba foglal-bé.

Az elsőt vészi a' meg-törettetett nád
száltúl, a' melyet embernek tsak gyengén
kell kezébe venni, hogy tellyességgel el-
ne törjék. Hasonlóképen tselekszik a' mi
Istenünk a' mi erőtlenségünkkel, és hi-
tünknek gyengeségével. És valamint a'
füstölgő tsepüt, ha egy kis szikra akadt
belé, nem kell erős fúvással éleszeni,
mert különben széllyel fúvatik: Hasonló-
képpen a' mi Hitünknek szikrátskáját-is
meg-éleszti a' mi Urunk Jésus Christus,
az ő Lelkének tsendes szellőjével, az ő
szájának gyenge lehelletivel. ...

2. Nem is érhetjük-el ez életben a' töké-
letességet, sokban maradunk hátra; az Is-
tennek ez az akarattya, a' mi szörnyü meg
romlott vóltunk, és vakságunk iránt,
melly által a' mi testi bátorságunk mi
bennünk el-rontassék.

Az 1741-es kiadás előszava nem említi Petrőczy Kata Szidónia első, 1705-ös művét, a *XII Liliomot*. De a megfelelő fejezetek összevetése után nyilvánvaló, hogy nem csupán nem volt ismeretlen a fordítók előtt, hanem a nem említett Petrőczy-mű is *része lett* az 1741-es teljes szövegnek.¹⁵

2. könyv, LI. Rész

A' hitnek erőtlenségében való vigasztalás
Esa. 42.3. A' meg repedezett nád szálat
meg nem rontja és a füstölgő gyertya bélt
meg nem ölttya.

§1. Felette szép vigasztalás a' hitnek
gyengeségében, melyet a' Proféta két ha-
sonlatosságba foglal. Az elsőt veszi a'
meg töredezett nád szálrúl, a' melyet az
embernek tsak gyengén kell kezébe venni,
hogy tellyességgel el ne törjék: hasonló-
képen tselekszik a' mi Istenünk a' mi erőt-
lenségünkkel és hitünknek gyengeségével.
És valamint a' füstölgő tsepüt mellybe kis
szikra akadt, nem kell erős fúvással
éleszeni, mert különben széllyel fúvatik;
hasonlóképen a' mi hitünknek szikrátská-
ját is meg éleszti a' mi Urunk Jésus
Kristus az ő lelkének tsendes szellőjével
az ő szájának gyenge fúvásával. ...

§ 3. (2) Nem is érhetjük el ez életben a'
tökéletességet, sokban maradunk hátra. Az
Istennek ez akarattja, a' mi szörnyü meg
romlott voltunk, és vakságunk miatt, hogy
a' mi testi bátorságunk, és lelki kevélsé-
günk mi bennünk meg gátoltassék.

¹⁵ A Petrőczy-fejezetek sorrendjében a *XII liliom* tartalma: I.40., II.44., II.46., II.47., II.45., III.23., II.15., II.48., II.49., II.56., II.39., II.37.

XII lilium (1705)

II. Rész

A' Békéséges tüérsről, melly által minden keresztet meg-gyözünk, és a' meg-ígért ditsőséget el-érjük.

Mert szükség néktek a' Békéséges tüérés, hogy minekutánna az Isten akarattyát tselekedéntitek, el-vegyétek az ígéteret: Sidók. 10. Rész. 36. vers.

I. Regula.

Az igaz keresztényi Békéséges tüérés, olyan jószágos tselekedet, hogy az által mindennémü keserüségben és szenvedésben (mellyet semmi rend szerint való külső eszköz által el-nem kerülhetni) magát ember az Isten kegyelmes akarattya alá adgya, és engedelmességgel vérszi annak rajta való tellyesedését, 's inkább mindeket el-tür, hogy sem Isten ellen zúgolódjék vagy töle el-szakadgyon. ...

III.

Erösítessék meg a' mi szenvedésünk a' jövendöbéli minden dolgoknak jobbra fordulásának, és az örök boldogságnak reménsége által. ...

Mert valaminthogy a' szántó vető ember azzal el nem veszti az ő gabonáját, hogy a' földbe veti, hanem veti 's ülteti azt reménséggel; úgy te-is a' mit itt el-vetsz, avagy öltetsz, testedet, javaidat, betsületedet, ne gondold hogy el-veszessed; hanem tsak el veted 's plántáloed a' jövendő nagy aratásnak reménsége alatt, az hol megszünés nélkül való aratás lészen.

Nagyobb szövegparhuzam jól bizonyítaná, hogy az azonosságok mellett lényeges különbségek is vannak. Így egységes az *Igaz keresztényiség*: az átemelt részeket is gondosan összeolvasták forrásukkal, a *Wahres Christentum* 1704-es lipcsei latin és a stockholmi német kiadásával,¹⁷ jegyzeteket fűztek hozzá, és – ami-

Igaz keresztényiség (1741)

2. könyv, XLIV. Rész

A' békéséges tüérsről, melly által minden keresztet meg gyözünk, és a' meg ígért ditsőséget várúnk kell.

Sid. 10. 36. Szükség néktek a' békéséges tüérés, hogy minek utánna az Istennek akarattját tselekedentitek el vegyétek az ígéteret.

Az igaz Keresztényi békéséges tüérés olyan jószágos tselekedet melly által minden némü keserüségében, és Szenvedésiben, mellyeket semmi rend szerint való külső eszköz által el nem kerülhet, magát ember, az Isten kegyelmes akarattja alá adja, és engedelmességgel magán azt véghez vinni hagyja, és inkább mindeket el tür, hogy sem az Isten ellen zúgolódjék vagy töle el szakadjon. ...

§ 3.

Erösítessék meg a' mi szenvedésünk a' minden dolgoknak jövendöbé helyre állításának,¹⁶ és az örök boldogságnak reménsége által. ...

Mert valaminthogy a' szántó vető ember azzal el nem veszti az ő gabonáját, hogy a' földben veti, hanem veti 's ülteti azt reménség alatt, úgy te is a' mit itt el-vetsz, avagy öltetsz, testedet, javaidat, betsületedet, ne gondold, hogy el veszed, hanem tsak el veted és plántáloed a' jövendő-böv és szünet nélkül való aratásnak reménsége alatt.

¹⁶ Johann ARNDT, *Sechs Bücher vom Wahren Christentum*, Leipzig–Görlitz, 1735, 2. Buch, Cap. 44.: „Soll unsere Gedult gestärcket werden durch die Hoffnung der zukünftigen Wiederbringung aller Dinge, und der ewigen Seligkeit.” – Petróczi Kata Szidónia nyilvánvalóan nem ismerte a teológiai terminus technikust, az apokatastasis pantont, a 'mindenek helyreállítás' kifejezést és tant.

¹⁷ CSEPREGI Zoltán, *Magyar pietizmus...*, i. m., a 43. és a 64. sz. levél és jegyzetei.

kor szükségesnek látszott – alakítottak a kész fordításrészekben, meg természetesen saját nyelv(járás)i, helyesírási eszményükhöz igazították az egyes fejezeteket.

Úgy gondolhatjuk, Szabó Jánosnak nem kellett tudnia, hogy Vázsonyi honnan vett részleteket, kész anyagot az *Igaz kereszténység* magyar szövegének létrehozásához. Petrőczy Kata Szidónia kétszer tizenkét válogatása főként a *Wahres Christentum* II. könyvéből származik, abból a részből tehát, ami – az 1741-es kiadás előljáró beszéde szerint – már Vázsonyitól került a nyomdai előkészítést végző Szabóhoz. Petrőczy huszonnégy fejezetéből csupán öt van, ami a mű más könyveiből való: az I. könyvből az 5., 25., 30., 40., a III-ból pedig a 23. rész. Ebben az esetben a teóriát, tehát Sartoris tájékozatlanságát, megrendíti, hogy az általa fordított első 20 részben is megtaláljuk Petrőczy 1708-as munkájának egy fejezetét: a *Wahres Christentum* I. könyvének 5. részét. Rövid részlet ebből is:

Igaz szív (1708)

Első rész.

Mitsoda az igaz hit? ...

A' Hit Isten igéje, és a' Szent Lélek által fel-indíttatott szívbéli bizodalom, a' bűn bocsánat és az örök élet felől, a' Christusban ígértetett Isten kegyelmének, kétkelés nélkül való el-hívése. Ez által a' Hit által nyerünk bűn bocsánatot, tsupán tsak ingyen, minden mi érdemünk nélkül, ingyen valo kegyelemből. Sz. Pál Efes. 2:8. A' Christus érdeméért, hogy a' mi Hitünknek bizonyos fundamentoma légyen, 's ne tétovázzon. ...

Minthogy pedig hit által él benned a' Christus, és benned lakozik, tehát az ő benned lakása nem holt, hanem élő... Mert a' Hit két dolgot viszen benned véghez: Elsőben, a' Christusba ólt avagy plántál, és tégedet az ő sajáttyává téssen. Másodsor, meg újít a' Christusban, hogy ő benne zöldellesz, virágzol és élsz. Mert mit keres az óltott ágatska a' tökében, ha nem akar zöldelleni 's gyümölsöt hozni.

Igaz kereszténység (1741)

I. könyv V. Rész

Mitsoda az igaz hit? ...

A' hit az Isten igéje és a' Szent Lélek által indíttatott szívbéli bizodalom, és az Istennek a' bűn bocsánat és az örök élet felől a' Kristusban ígértetett kegyelmének, kétkelés nélkül való el hitele. Ezen hit által nyerünk bűn-bocsánatot tsupán tsak ingyen, minden mi érdemünk nélkül ingyen valo kegyelemből, Efes. 2. 8. a' Kristus érdeméért, hogy a mi' hitünknek bizonyos fundamentoma légyen 's ne tántorogjon. ...

Mint hogy pedig már hit által él benned a' Kristus, és benned lakozik, tehát az ő benned lakása nem holt, hanem élő... Mert a hit két dolgot viszen véghez te benned. Elsőben tégedet a' Kristusban ólt avagy plántál, és az ő sajáttyává téssen. Másodsor meg újít a' Kristusban, hogy ő benne zöldellesz, virágzol és élsz. Mert mit keres az óltott ágatska a tökében, ha nem akar zöldelleni 's gyümölsöt hozni.

2.a Petrőczy Kata Szidónia férje, Pekry Lőrinc Arndt-fordításáról nem csupán az 1741-es kiadás előszavából tudunk, hasonlóképpen írja meg későbbi veje, akkor még adjutánsa, Daniel István is, hogyan kezdett Pekry a fordításhoz 1708-ban a Zemplén megyei Homonnán:

...mivel a henyeséget nem szenvedhette, s a munkához hozzá volt szokva, különösen pedig az Isten utainak vizsgálásaiban igen buzgó vala, a luneburgi híres püspök,

Arnd Jánosnak az igaz kereszténységről írt értekezése olvasása és szemlélésére vetette az eszét és igaz keresztényi buzgalomból elhatározta, hogy azt honi nyelvre lefordítja. Mivel azonban ottan-ottan különböző katonai akadályok merültek fel, és ezek miatt az én tábornokom s grófomnak nem mindég vala ideje a maga szándékai folytatására, ekkor a fenn említett értekezés fordítását reám bízám.”¹⁸

b. Daniel István 1762-ben írt önéletrajzában utal tehát arra is, hogy Pekrytól felszólítást kapott a fordítás befejezésére. Az unitáriusból ekkortájt reformátussá lett Daniel vallási életének egyik fordulópontja volt Arndt olvasása: „És ez a második égből nyújtott alkalom vala reám nézve, a melynél fogva nekem a sötétség hatalmából és a halál töréből megszabadultnak fényeskednék a Krisztus, hogy általa legyen képes az ő orcáján tündöklő igaz isteni ismeretet szemlélni.”¹⁹ Mégis, az önéletrajz nem tér ki többé Arndtra, pedig elvileg azt sem szabad kizártnak tartanunk, hogy folytatta az Arndt-fordítást, hiszen egész életében író ember volt, önálló vallásos elmélkedő művekből több kötete is megjelent.²⁰ Pillanatnyilag azonban nem tehetünk mást, mint hiszünk a család praeceptorának, Eliaš Miletznek, aki az 1741-es fordítás készítőinek nem tudott biztos felvilágosítást adni arról, hogy a Pekry magyarítását folytatta-e Daniel, mint ahogy – az 1741-es előszó, vagyis nyilván Miletz híradása szerint – *szándéka volt*. Azt, hogy Pekry a *Wahres Christentum* latinjából kezdett dolgozni, feltehetően szintén tőle tudjuk. Miletz pedig hét évig, kb. 1715-16-tól volt praeceptor a családnál. Ekkor látta is a kéziratos fordítás néhány fejezetét (hogy ez Pekryé volt, vagy esetleg Daniel Istváné, az nem dönthető el).²¹ Arról is tudunk, hogy a következő évtizedekben, még az 1740-es évek közepén is szívélyes baráti kapcsolatban állt az erdélyi Daniel család a pozsonyi lelkésszel.²²

¹⁸ „... tunc Tractatus praelibati Translationem mihi concredebat”, *Descriptio vitae Stephani liberi baronis de Daniel*, Nagyszeben, 1764, 21. A mű kézirata 1862-ben Marosi Gergely fordította: *Vargyasi id. Daniel István L. bárónak... élete, 1762 = DANIEL Gábor, A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*, Bp., 1896, 356; magyarul ezt idéztük.

¹⁹ *Uo.*, 357.

²⁰ *Monita paterna*, Szeben, 1750. (István fiához); *Az örök életre vezető egyenes út*, Enyed, 1765.; *Isten eleibe bocsátott alázatos könyörgéseknek...*, Enyed, 1766.; *Variarum meditationum sacrarum miscellanea*, Enyed, 1766.

²¹ A Daniel családnál látott kéziratról: CSEPREGI Zoltán, *Magyar pietizmus...*, i. m., 64. sz. levél.

²² Eliaš Miletz (1693–1757) 1715-ben Enyeden tanult (JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok, 1662–1848*, Bukarest, Kriterion, 1979, 132), majd Daniel István és Pekry Polixéna 1710-ben született első gyermekének, Lajosnak volt preceptora, valószínűleg 1721-ig, a gyermek marosvásárhelyi kollégiumi tanulmányai megkezdéséig (*A marosvásárhelyi református kollégium diáksága, 1653–1848*, kiad. TONK Sándor, Szeged, 1994 (Fontes rerum scholasticarum, VI), nr. 1683.) 1745-ös pozsonyi látogatásuk apropóján írja Daniel István: „...Milecz Ilyés úr, a ki a nagyobbik fiam, néhai Daniel Lajos mellett hét évig nevelő volt, és az én oldalom mellett jócska pénzt gyűjtve, elment aztán az akadémiákra.” (*Daniel István... élete*, i. m., 390.) Petrőczy Kata Szidónia lánya, Pekry Polixéna tudott szlovákul, a gyermekhez szlovákul is tudó házitanítót fogadtak. 1741. aug. 30-án ifjú Daniel István így ír anyjának: „...tiszteltes Miletz Uram Nagyságodnak udvarol két tót és egy magyar könyvekkel, egy Nagyságodnak szölv levéllel együtt”. *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*, kiad. DANIEL Gábor, szerk. KELEMEN Lajos, Kolozsvár, 1913, 149.

c. Ma sem tudjuk, milyen kéziratban lévő exemplárokra utalhatott Sartoris – láthatólag egyébként maga sem tudta. Jelenleg Dobai Székely Andrásén kívül nem ismerünk más kéziratot.

A magyar Arndt-fordítások tárgyalását éppen csak elkezdtük.²³ Ez után szándékozunk írni Petróczi Kata Szidónia munkamódszeréről, forrásairól. Hosszú fejezeteket kíván majd az *Igaz keresztyénség* magyarítások nyelvi problémáinak bemutatása. Dobai Székelyé például aligha talált utat az 1741-es teljes fordítás előkészítőihez, de meglepő kifejezésbeli hasonlatosságokkal találkozunk néha, amit valószínűleg a tárgyban kialakult rögzült terminológiával²⁴ meg természetesen a Károlyi Biblia évszázados hatásával magyarázhatunk. Bizonyos, hogy a források (a használt Arndt-edíciók, Biblia-verziók) pontos meghatározása izgalmas feladat lesz, de különösen a magyar szövegek alakításának módszere, a szókincs, a fordítás nyelvi-irodalmi megoldásai ígérnek sokat. Antifilológus iróniát jelenthet a mottóként kiemelt fél mondat, Sartoris azonban a nagy vállalkozást, a *Wahres Christentum* teljes magyar szövegének elkészültét és leendő hasznát tartja fontosnak, és bizonyosan igaza is van. Mindent összevetve: a terminológiai újítások sokaságával, nyelvteremtő leleménnyel egységes mű jött létre, ahogy Lukácsy Sándor írta: Arndt “lefordítására három magyar evangélikus lelkész vállalkozott; az eredmény az egyik legszebb régi magyar szöveg.”²⁵

Zsuzsa Font

ZUR TEXTGESCHICHTE DER UNGARISCHEN ÜBERSETZUNG
DES WAHREN CHRISTENTUMS

Johann Arndts Werk *Vier Bücher vom Wahren Christentum* wurde erst sehr spät ins Ungarische übersetzt. Zuerst erschienen Kapitel aus dem zweiten Buch in den Ausgaben von Kata Szidónia Petróczi (*XII lilium*, 1705 und *Igaz szív*, 1708). Die vollständige Übersetzung wurde 1741 fertiggestellt und in Sopron (Ödenburg) unter dem Titel *Arndt Jánosnak... az igaz keresztyensegről írott negy könyvei* als Arbeit pietistischer Prediger aus Transdanubien herausgegeben. In der Studie wird mit Hilfe von Textproben und -parallelen nachgewiesen, dass die sowohl im zeitlichen als auch im räumlichen Sinne entfernten Teilübersetzungen von Petróczi bei der ungarischen Übertragung des vollständigen Textes – mit kleineren Änderungen – übernommen worden sind.

²³ Tervezzük Arndt másik népszerű munkája, a *Paradiesgärtlein* magyarítása kiadásainak vizsgálatát is; Huszti István, *Keresztyéni Jóságos iselekedetekkel tellyes Paraditsom Keretske*, Kolozsvár, 1698. (RMK I. 1524), *Meg-jobbittott* kiadása Bél Mátyástól: Nürnberg, 1724. (PETRIK I. 117)

²⁴ Valamiféle másodlagos oralitással, ahogyan Tarnai Andor értelmezi késő középkori kódexünk bizonyos Szentírás-részleteinek egyezését.

²⁵ LUKÁCSY Sándor, *Egy irodalmi végállomás. Petőfi: Temetőben*, Tiszatáj, 1993, 3. szám, 32.